

דרום לבנון 1948

מבצע "חירם" בראי גנזך המדינה

גבריאל שטרסמן*

מספר מרונים תושבי כפרים שונים בדרום הלבנון והציעו את עצמם לגיוס לצבאנו. משבאו להתייעץ אתנו (כפי שפסק בשעתו משה [שרתוק, שר החוץ] הלכה שאין לעסוק בפעולות כאלה בלי הסכמת מחלקתנו ושיתופה), פסקנו שאין לנו מעוניינים היום בגיוס יחידה מרונית בצבא ישראל. מעוניינים לנו בהקמת יחידה קטנה מאד, לא סדירה, של חבלנים ושל עושי עבודות שחורות בשטח האויב, מאחורי הקוויים. על סמך החלטתנו זו בחרו מבין המרונים שהציעו את עצמם מספר מצומצם, הכשירו שניים מהם בקורס קטן בחבלנות ונתנו להם הוראות לפעול באזורם. אולם לפתע הופיעו בגליל העליון חמישה-עשר מרונים מן הלבנון שאמרו לאנשינו: גייסו אותנו, ואם אינכם רוצים, תהרגו אותנו או תגרשו אותנו בכוח; אנחנו מרצוננו לא נחזור לכפרינו, אלא עם ישראל נלחם ועם ישראל נחיה או נמות. מה לעשות? לגייסם איננו רוצים — צבאנו אינו זקוק לסגולות הלחימה של המרונים ולא לתגבורת כוח האדם של אותם חמישה-עשר איש (ואף לא לאותם מאה שהם מבטיחים שיבואו אחריהם). אולם לגרשם בכוח יעשה בוודאי רושם רע וירחיק לב יידיים — ואין לנו בעולם הערבי יידיים כה רבים שברצון נסטור על לחיים. מצד שני — כיצד אפשר לגייס מרונים בלי הסכמתם של אדה, מובארק ושאר מנהיגיהם, ידידינו. וכיצד אפשר לגייס לבנונים לצבאנו בעוד שלא ברור אם לא ילך מחר צבאנו וישים את גבולנו על נהר הליטני מבלי לשאול אותנו או להתחשב בהתייבויותינו שנכנסנו בהן כלפי תושבי הלבנון? נטייתנו הייתה איפוא לשלחם חזרה ללבנון, ואם יהיה צורך, אף בכוח.

אכן והיועץ המדיני, גרעון רפאל, הבריקו מן האו"ם בפאריס למנהל משרד החוץ ואלטר איתן, כי אמנם המבצע "לא עורר מהומה רבה מדי בשל מיעוט הפרסום לו ומה שפורסם עשה רושם כי הערבים זוכים להצלחה". אבל, הוא מציע, כי "פעולות נוספות ביזמתנו רצויות רק לאור פרובוקציה שקל להוכיחה, אחרת תגבר הרישת הטלת הסנקציות [נגד ישראל]". אכן הזהיר את משרד החוץ במיוחד מפני ההדים השליליים בזירה הבינ-לאומית, אם ישראל תקבל את כניעתם של הכפריים בלבנון. לדעתו, אין להקיש מהנכרנות של כפרים ערביים בנגב לגבי לבנון, משום שהמאורעות בנגב אינם תקדים לגבי אירועים מעבר לגבול. במיוחד היפנה אבן את תשומת הלב של משרד החוץ לכך, שמתווך האו"ם ראלף באנץ', שכתב דו"ח על הפעולה בגליל, הדגיש את חדירת ישראל ללבנון יותר מאשר את כיבוש הגליל עצמו. לפיכך, הציע אבן, שישראל תפנה את עמדותיה בלבנון, אלא אם יש להן חשיבות צבאית מכרעת. המסמכים ראו אור לאחרונה בכרך השני של מסמכי מדיניות החוץ של ישראל, בהוצאת גנזך המדינה. הכרך הזה (שכמו קודמו, נערך על-ידי יהושע פרוינדליך, מעובדי הגנזך) מקיף את התקופה מאחד באוקטובר 1948 ועד 30 באפריל 1949, כלומר הוא מכסה עם קודמו את כל מלחמת העצמאות, מלבד ההסכם לשביתת נשק עם סוריה. יתכן שאין במסמכים הללו גילויים מרעישים מבחינת מהלך האירועים, אבל בלא ספק יש ברבים מהם כדי להאיר באור חדש את הרקע לאותם אירועים. חילופי האיגרות בין יעקב שמעוני לבין אליהו ששון בפרשת החדירה ללבנון, הם הוכחה ניצחת לכך שבעיות היסוד באזור לא השתנו מאז ועד היום.

בפרשה זו כתב שמעוני לששון לפאריס יומיים בלבד לאחר תום מבצע "חירם" ולאחר שאותם 14 כפרים לבנוניים נפלו בידי צה"ל, את סיפור המעשה הבא: ... לפני זמן מה הופיעו בגליל

"מצדי חיוותי דעה נגד כל חדירה ללבנון. אף ביקשתי, אם אפשרי הדבר, לסגת מגבולות ארץ ישראל: ראשית, אינני מאמין ביכולתו של איזה כוח נוצרי-אופוזיציוני כיום בלבנון לעשות מרד, או לנסות לקחת בכוח את השלטון בידיו, גם אם צבא ישראל יגיע עד צידון ואף יותר רחוק. שנית, אינני משוכנע כלל, כי פעולת-פלישה מצדנו, בין רחבה ובין מצומצמת, תקרב אותנו אל השלום וההבנה עם לבנון. שלישי, שית, אינני מסכים כלל להנחה, כי דרך 'הכתבת תנאים' צריכה להיות דרכנו אל השלום עם העולם הערבי, או עם אחת ממדינותיו. כל זה, כמובן, מחוץ לחישובים ושיקולים אחרים: פוליטיים, בין-לאומיים וכו'..."

זה לא נכתב בימים האלה, אף כי זה נשמע אקטואלי מאין-כמותו. מחברו הוא אליהו ששון המנוח, מבכירי הדיפלומטים הישראליים ערב קום המדינה ובשנותיה הראשונות, שקיים את הקשרים החשאיים עם עבדאללה מלך ירדן. מכתבו נשלח ממקום שירותו, בפאריס, ב-28 בנובמבר 1948 אל יעקב שמעוני, האחראי למחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ (ששכך בימים ההם בקריה בתל-אביב). זו הייתה אפיזודה בשוליו של מבצע "חירם" (חודש ימים לפני כן), שבמהלכו טוהר הגליל מכנופיות קאוקג'י תוך ששים שעות וחטיבת "כרמלי" מצאה את עצמה שולטת על 14 כפרים לבנוניים, שהיוו לפתע בעיה מדינית.**

אחד הראשונים שהודאגו מן הכיבוש היה אבא אבן, או שגריר ישראל באו"ם.

* עורר לעורך הראשי של "מעריב".
** על מבצע "חירם" — ראה מאמריו של סא"ל גבריאל לוריא ב"מערכות" קמ"ה, קמ"ט.

בשיחה עם משה אתמול, הציע מוצא אפשרי – מוצא שעזרא [דנין, יועץ בכיר לענייני ערבים] הזכירו עוד לפני כן: אולי אפשר להעסיק את חמישה-עשר האיש באיזו עבודה, חקלאית או אחרת, לתת להם להרויח כסף במשך שלושה – ארבעה חדשים ולשלחם הביתה אחר-כך, כבדים בכסף ובאהבת ישראל. בכך אנו מטפלים עכשיו.

כמעט במקביל לדיווח רגוע זה על נכר-נותם של המרונים להתגייס לצה"ל, מבריק ואלטר איתן לשגריר אבן בארם בפאריס:

הצבא מדווח כי כפרים ברחבי דרום לבנון תובעים מאתנו לקבל את כניעתם. הצבא ביקש את חוות-דעתו של משרד החוץ כיצד לנהוג. לאחר התייעצות אמרתי כי אין לנו התנגדות לקבלת הכניעה, אם יתקבלו כמה תנאים. רוזן [יועץ משפטי] מדגיש שקבלת כניעה דוגמת זו [של כפריים ערביים] בנגב אינה הפרת ההפוגה. מסמך הכניעה מבקש את צה"ל להגן על הכפר. אנא הערותיך.

בינתיים נכנס גם משה שרתוק, שר החוץ, לתמונה, וב-11 בנובמבר 1948 הבריק למנכ"ל ואלטר איתן בקריה:

העבר לבן-גוריון, אני מבין כי גלישתנו ללבנון נמשכת. ההיבט עשוי היה להיות אחר לו הדברים אירעו כאשר המלחמה הייתה בעי-צומה. בנסיבות הנוכחיות, כאשר תחילה התחייבנו לשמור על הפסקת-אש, אחר-כך פתחנו במבצע הגלילי [מבצע "חירס"] – כתוצאה מפרובוקציה של קאוקגיי ולבסוף אנו תחת איום של נקיטת סנקציות ומחפשים כל דרך לא לתת בידי האויב קלפים נגדנו למשחק בידי נשיא ארצות-הברית ומועצת הבטחון, נראית לנו ההר-פתקה הלבנונית לא-חכמה ובהחלט בלא-סיבה. כמו כן ייגרם נזק נוסף, כי ייתן משקל לטענה על התפשטות ישראלית ונרגיז את בעלי העניין הנוצריים, דבר העלול להביא להתנגשויות עם המרונים. הסיבה שמסרנו, כאילו נכנסנו ללבנון מפני שכפריים ביקשו להכנוע, לא תראה אמירה משום שלא מתעוררת שום התחייבות מוסרית מצדנו אלא רק אינטרסים פוליטיים.

יומיים אחר-כך מודרו שרתוק ומבריק שוב ארצה באותו עניין:

עלינו לפרסם הכרזה מרגיעה שתסביר כי חזירתנו קטנת-ממדים ובעוד אנו מקבלים את קווי הפסקת-האש באופן הדדי, נסכים שרצועות אלה [שצה"ל כבש – ג"ש] יימצאו בשטח הפקר. הבריקו-מיד. תובע במפגיע, ראשית – שתמנעו מהתפשטות נוספת; שנית – שתיסוגו מכל העמדות בלבנון שאינן חיוניות מטעמים אסטרטגיים; שלישית – רפו את ידי מבקשי ההגנה; רביעית – העדיפו את הנוצרים בלבנון.

מכתב תשובתו של אליהו ששון ליעקב שמעוני אינו מתייחס כמובן לטיב הבעיות בשטח, אבל יש בו כדי לבטא את חכמת חייו של האיש, שהיה אז אחד המומחים לענייני ערבים במשרד החוץ. ממכתבו עולה, כי מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ היא שהמליצה על חזירת צה"ל ללבנון עד הליטאני. כך, על כל פנים, התרשם ששון בשיחתו עם יגאל ירין, הרמטכ"ל בפועל. מכאן הסבר עמדתו הבלתי מתפשרת נגד חזירה שכזו, עמדה שהבאנוה בפתח הדברים. מה צריך אפוא לעשות עכשיו?

ממליץ ששון:

... הייתי מסרב בכל תוקף לכל עצה, הדרכה או המלצה, הן ביחס לנוצרים בגליל, הן ביחס ללבנון והן ביחס לבדואים בנגב בטרם שאדע בברור: מהו קו המדיניות הגבוהה שלנו בנוגע לשלום או מלחמה. עתה, לאחר שהשלמנו כמעט את כל הכיבושים שלנו, מותר לנו לדרוש זאת. הייתי מציג את השאלה בפני ראש הממשלה ושר החוץ כך: הצבא עשה את שלו – הדף, כבש וניצח. עכשיו בא תורנו – תורה של "מחלקת המזרח התי-כון" – להשיג את השלום. לא במוסדות הבינלאומיים, כי אם בקרב העולם הערבי. אחרי זה הייתי מרצה לפניכם את דעתי, סוקר את קשרינו, אפשרויותינו וסיכויינו ומסמן קווי פעולה מקרי-פיס ורחבים לגבי כל השאלות שנת-עוררו עד כה ושעתידות להתעורר במרוצת הזמן...

בהמשך מסמכו המאלף של אליהו ששון יש שורה של קביעת עקרונות לגבי הצורך לשקול כראוי את המצב ולקבל הכרעות מדיניות. אחת ממסקנותיו: "אני בעד חיסול המלחמה עד כמה שאפשר

מוקדם גם אם נצטרך לשלם איזה מחיר בעד זה: בטרטוריה, בערובות פרטיות ובין-לאומיות ובחזרת חלק קטן מהפלי-טים... אני בעד מאמץ רציני – כן, רציני – לשלום עם העולם הערבי כולו ולא עם אחת ממדינותיו בלבד. הסיכוי לדעתי, לשלום עם העולם הערבי כולו הוא יותר גדול מהסיכוי לשלום נפרד עם אחת ממדינותיו".

בשלהי ינואר 1949 נועד ששון עם ראש ממשלת לבנון ריאד א-סולח. ב-23 במרס אותה שנה נחתם ההסכם לשביתת נשק בין ישראל ללבנון ובמסגרתו הוחזרו כל הכפרים הכבושים ללבנון. ישראל ניסתה להתנות את החזרת הכפרים ללבנון בפני נוי הכוחות הסוריים מראש הגשר במשמר-הירדן, בטענה שצבאות לבנון וסוריה פעלו בראש אחד בעת הפלישה לארץ ישראל, אולם מתווך האו"ם ראלף באנץ' דחה את התביעה.

אולם לבנון הייתה, כידוע, המדינה השנייה שחתמה על הסכם לשביתת נשק עם ישראל. קדמה לה מצרים ואילו תורה של ירדן עתיד היה לבוא שבוטות אחדים מאוחר יותר. בחתימתה על ההסכם עם ישראל, מנעה ירדן מעצמה מלחמה נוספת עם ישראל: אכן, כשלושה שבועות בלבד לפני חתימת ההסכם תכננה ישראל התקפה על ה"משולש" הבעייתי, שמד-רום לוואדי ערה. הדבר עולה עתה גם הוא ממסמכים המתפרסמים בכרך השני של מדיניות החוץ של ישראל בתקופה ההיא.

בשלהי 1948 עדיין נמשכו המגעים הדיפלומטיים עם ירדן. בעשרה בנובמבר [בין מבצע "יואב" לבין מבצע "חורב" בחזית המצרית] דיווח שר החוץ משה שרתוק למנכ"ל משרדו בתל-אביב, כי:

נציג עבר-הירדן הזמין אליו היום את ששון [הפגישה נערכה בפאריס, ומשם בא מברקו של שרתוק] לאחר שקיבל הודעה מיוחדת דרך לונדון, לפיה, (1) המלך [עבדאללה] מקווה שאנו מעריכים את ההסדר בקשר להר הצופים. (2) המלך מניח כי עם בוא החורף לא נוכל להשתמש בדרך בורמה ואם נבקש רשות להשתמש בכביש לטרון, יאפשרו לנו את הדבר. (3) המלך מודאג מן המצב בירושלים שבו אנו תוקפנים והוא מתקשה יותר ויותר לשים מחסום על צבאו ולכן מציע כי שנינו נכריזו על הפסקת-אש כללית. (4) מודאג מן הנעשה בחזית העיראקית [ה"משולש"] שבה התוקפנות שלנו

אליהו ששון

והתוצאה ידועה: המטרות אכן הושגו בדרכי שלום. ירדן מסרה לישראל רצועת ארמה לאורך המשולש ובה כפרים רבים. המו"מ הרשמי בין ישראל לירדן התנהל אמנם ברדוס, אבל השיחות הממשיות נערכו בארמונו של המלך. עבדאללה בשונה. ישראל סירבה שכוחות הלגיון הירדני יחליפו את הצבא העיראקי ב"משולש", אלא אם יוחזקו שביתת הנשק מזרחה; וכך אמנם היה: וארי ערה וכביש חדרה – עפולה עברו לרשות ישראל, כמו גם מסילת הברזל בין ירושלים לחיפה. ההסכם לשביתת נשק עם ירדן נחתם בשלושה באפריל. המלחמה "הרשמית" בין ישראל לשכנותיה הסתיימה ביולי, כשגם הסורים חתמו על הסכם לשביתת נשק עם ישראל.

לנהל משא-ומתן על נסיגה בהתאם להחלטה [של האו"ם] מה-16 בנובמבר.

מסע הסברה זהיר בנושא זה הוא חיוני. רצוי שתוציאו מבאק"י הצהרה כי אין הוא מסוגל להביאם לשולחן הדיונים.

אולי אפשר לדחות את הפעולה לאמצע אפריל כדי למנוע סיבוך עם הנושא של קבלתנו לאו"ם וכך לאפשר לנו מעמד טוב יותר בתגובה להתקפה צפויה במועצת הביטחון. מאיץ בכס לא למסמס את ההישגים שכבר השגנו בכיוון זה כשהי-מטרה נמצאת בהישג-יד [בקשת ישראל להתקבל לאו"ם בסתו 1948 לא אושרה, ורק עכשיו עמדה להתקבל לארגון הבין-לאומי – ג"ש].

איני בטוח שהתערבות צבאית בריטית היא בלתי נמנעת. בעניין אילת הם שותקו עקב מצבנו המשפטי האיתן והאהדה הבינלאומית שנתבעה מכך. אם אנו יכולים לתקוף את המשולש, מדוע לא יתקפו הם את אילת?

הרבה תלוי בשאלה אם מדובר בפעולה מקומית של ימים ספורים או במגע קרב ממושך ובריחת פליטים המונית, העלולה להביא לתגובה פוליטית חמורה.

הכרזתו של ראש הממשלה על מדיניות החוץ שלנו, אותה קשר למגילת האו"ם, נקלטה ברצינות רבה. מציע להימנע בכל מחיר מחזרה על הנימה הצינית שבו.

אף כי מצבנו הבינלאומי נראה מרשים, הוא יכול לספוג מכה אם [הנשיא] טרומן ינקוט עמדה עוינת. לפיכך מציע להתייעץ עם אליהו [אילת] בזהירות. הסיבוכים הפוליטיים האפשריים רציניים יותר מבכל פעולה בעבר כי העולם התרגל לרעיון שהקרבות נסתיימו וכי המשא-ומתן הוא עתה הדרך הממשית. מציע שמשא [שרתוק] יבריק לכם מכאן לאחר בדיקת המצב הבינלאומי.

ואלטר איתן השיב לאבן לגבי שאלתו בדבר אורכה המשווער של הפעולה: "... צפויה לכל היותר לעשרים-וארבע שעות כדי להבטיח את ואדי ערה ואת הכפרים בחזית המרכז. בן-גוריון תובע מיד את תגובת משה, אילת ושלך בנושא זה. אין עדיין החלטה מה ייעשה אם מטרותינו יושגו בימים הקרובים בדרכי שלום..."

עלולה להצית התקפות וקורא להתאפקות. 5) דוחה את השמעות קול-ישראל במיוחד בקשר לנאומי הפוגעות במאמציו להכשיר את דעת הקהל לקראת פיוס, תובע שקול ישראל לא יתקיף אותו ולא יחלק לו מחמאות. 6) אין לו דבר נגד המגעים שלנו עם מצרים, להיפך, הדבר סולל את הדרך להבנה בינו לבינינו בתנאי שיישמרו האינטרסים שלו. הוא בפירוש נגד סיפוח עזה למצרים, כי רואה בה מוצא שלו לים. ששון הניח את דעתו בעניין זה. אני מציע לבקש רשות מעבר בלטרון וגישה בטוחה לתחנות השאיבה בעזרת האו"ם; הפסקת-אש של ממש בירושלים, שתוסדר על-ידי מגע ישיר בין המפקדים המקומיים ללא תיווך האו"ם; קבלו את בקשת המלך בקשר לקול ישראל. מבקש מברק אישור מבן-גוריון.

השבותות הבאים הביאו לסילוק המצרים מכל תחומי ארץ ישראל, מלבד רצועת עזה ו"כיס" פלוג'ה. בתחילת מרס הגיעו כוחות צה"ל לאילת, אבל נראה היה שה"משולש" מהווה בעיה אסטרטגית חמורה. השיחות עם הירדנים בדבר הסכם לשביתת נשק התנהלו בעצלתים. נקל אפוא לשער את התדהמה על פני שגריר ישראל לא"ם אבא אבן, שקיבל ב-14 במרס מברק מוואלטר איתן בוז הלשון:

... סודי ביותר. אנו מתכננים את מבצע המשולש כדי לחזק את הקווים שלנו. הפעולה נראית לנו חיונית משיקולים פוליטיים. נעריך את דעתך בדבר תגובתה של מועצת הביטחון ואם תפתח מחדש את פצעי הנגב [הכוונה להחלטות מועצת הביטחון אחרי הקרבות בנגב עם המצרים – ג"ש]. התירוץ שלנו: פרובוקציות עיראקיות בלתי פוסקות ואי-החוקיות של המערך שלהם. נא עצתך בדבר הטקטיקה שיש לנקוט כדי לרכך מהלומות מצד מועצת הביטחון.

אכן, אבן ההמום הגיב מיד: "סבורני כי פעולת המשולש תביא לתגובה החמורה ביותר אלא אם העיתוי והנסיבות יישקלו בזהירות רבה. אבריק הצעות מפורטות לאחר התייעצות עם אליהו [אילת], שגריר ישראל בארה"ב".

למחרת מפרט אבן את רעיונותיו: כל פעולה יש לבסס בראש ובראשונה על סירובם של העיראקים